

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 316.624.3:364.636-053.6]:004

ХОМЕНКО Зоя Іванівна

*аспірантка кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДЛІТКОВОГО КІБЕРБУЛІНГУ В МЕРЕЖЕВОМУ СПІЛКУВАННІ

У статті в контексті психологічного аналізу проблеми агресивної поведінки підлітків у соціальних мережах розкрито особливості підліткового віку, визначено його специфіку в обставинах мережевого спілкування. Розглянуто причини агресивної поведінки підлітків і її вплив на спілкування в соціальних мережах. Уточнено зміст поняття «кібербулінг» як новітньої форми агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо); систематизовано наукові позиції вітчизняних та зарубіжних учених щодо розуміння сутності кібербулінгу в мережевому спілкуванні підлітків. З'ясовано сукупність індивідуальних і соціально-психологічних чинників підліткової агресії та її характерні ознаки при створенні проблемних ситуацій щодо кібербулінгу.

Ключові слова: *мережеве спілкування, підлітки, агресія, кіберагресія, латентна агресія, кібербулінг.*

Постановка проблеми. Специфікою світового глобального інформаційного середовища є те, що нинішні інформаційні мережі надають такі можливості для спілкування людей, які не можуть бути застосовані в реальній дійсності. Сучасні діти та молоді люди активно користуються соціальними мережами, оскільки веб-сайти забезпечують соціальну взаємодію. До популярних належать сайти соціальних мереж Facebook, MySpace, Twitter, Vkontakte.com, Odnoklassniki.ru, відео-сайти, блоги тощо. Можливості для спілкування, розваг та проведення вільного часу в мережах постійно розвиваються, впливаючи на

© З.І. Хоменко, 2018

orcid.org/0000-0001-7518-181X

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1342359>

свідомість значних мас людей, водночас у різних категорій користувачів їх ресурси забирають все більше і більше часу та навіть становлять певну загрозу завдяки наявності чинників агресивної поведінки й небезпеки у віртуальному просторі. У зв'язку з цим виникає низка особистісних та соціальних негараздів, з'являються труднощі в комунікативній сфері та соціальна дезадаптація.

Для позначення новітніх явищ переслідування людей у мережах застосовують термін «кібербулінг», що походить із англійської мови, та утворений від двох слів: «кібер» (позначає віртуальне, опосередковане комп'ютером середовище) і «булінг» (від англ. bull – бик, бугай, а в переносному значенні – дуже велика, сильна та агресивна персона; позначає процес лютого, завзятого нападу; близькими за змістом є дієслова українською мовою – роз'яструвати, задирати, прискіпуватися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, цькувати тощо). В українській мові найближчим аналогом є сленгове слово «бикувати», що включає змістовий відтінок тупості, обмеженості, незграбності, неоковирності в переслідуванні іншого. Кібербулінг іще перекладають як кіберзалежування. Кібербулінгом, таким чином, називають новітню форму агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів (мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо). До цього явища нині прикута значна увага психологів, педагогів, соціальних працівників та людей інших професій, які відповідають за розвиток і безпеку майбутніх поколінь.

Отже, актуальність проблеми, її недостатня теоретична, методична і практична розробленість зумовили вибір теми статті «Агресивна поведінка дітей як передумова підліткового кібербулінгу в мережевому спілкуванні».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідні зарубіжні дослідники (А. Гольдберг, Н. Спапіра, К. Янг та ін.) називають глобальну комп'ютеризацію приватного життя «хворобою ХХІ століття». Першим значущим аспектом аналізу вважаємо проблему Інтернет-залежності, відображену в працях науковців як різновид адиктивної поведінки (Б. Браун, В. Лоскутова, М. Холл, О. Шайдуліна, М. Шоттон та ін.). Цьому питанню присвячено значну кількість сучасних наукових праць,

у яких звернуто увагу на небезпеку надмірного користування мережами (О. Арестова, Ю. Бабаєва, К. Боярова, О. Войскунський, А. Гольдберг, А. Жичкіна, М. Іванов, О. Сміслова, Н. Чудова, та ін). Особливості психічних станів користувачів мереж досліджено І. Белавіною, Дж. Грохол, О. Дроздовим, Т. Мігельовим, Л. Подригало, І. Тютюнник та ін. Психологічні наслідки зловживання комп'ютерною інформацією розглянуто в роботах Л. Гур'євої, Е. Мулика, О. Шинкаренко, О. Якушиної та ін.

Вивчення проблеми викликає достатній інтерес у вітчизняних учених (О. Дроздов, Т. Карабін, В. Лоскутова, Л. Юр'єва та ін), проте, на наш погляд, не завжди враховується той факт, що переважно в мережах спілкуються підлітки, а психологи вважають підлітковий вік складним періодом щодо формування будь-якої залежної поведінки, оскільки, по-перше, для цього віку притаманне прагнення до пізнання всього нового, незвичайного (І. Кон), «почуття дорослості», яке виявляється у гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої «моралі успіху» (Н. Максимова), бажання копіювати звички і способи поведінки старших, страх відрізнятись від однолітків, здаватися в їхніх очах смішним (М. Кондратьєв, В. Мухіна); по-друге, вікові особливості підлітків характеризуються негативізмом як крайнім проявом реакції емансипації (А. Лічко). Головну причину занурення дитини у світ віртуальних подій закордонні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М. Джуммер), коли підліток стає закритим для відвертого спілкування з однолітками, часто втрачає емоційний контакт із батьками або педагогами, які на цьому етапі відіграють основну роль у його соціально-психологічному становленні (С. Іванов). Дорослі ж не завжди розуміють важливість відвертого спілкування з дитиною та не відчувають загроз від мережевої комунікації (Ф. Астанціні).

Метою цієї статті вбачаємо необхідність виявити в процесі розгляду особливостей мережевого спілкування підлітків психологічні аспекти проявів кібербулінгу як явища переслідування і форми агресії, у виразити проблему формування мережевої культури дітей цього віку в контексті чинників соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості підліткового віку в психології, педагогіці і фізіології розкриті в роботах Л. Виготського, Л. Божович, І. Кона, О. Леонтьєва, А. Мудрика, Е. Рогова, В. Сухомлинського, С. Сисоєвої, Г. Цукерман та Б. Мастєрова й ін. Учені наголошують, що в онтогенезі школяра підлітковий вік є одним зі складних періодів, коли відбувається не лише докорінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, але й виникають нові психологічні якості, закладаються основи свідомої поведінки, кристалізується загальна стратегія формування моральних цінностей і соціальних установок особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить: науковцями спостережено, що в наш час вікова межа відображує не стільки рівень біологічного розвитку, скільки соціальний статус особистості, її поінформованість про навколишнє середовище. Найбільш часто при аналізі проблеми соціалізації особистості вчені виділяють межі підліткового віку від 13-14 до 15-16 років, тому, на нашу думку, наявність електронної комунікаційної мережі (Інтернет, мобільний телефон, контактні групи) значною мірою впливає на сучасну соціалізацію школяра, виокремлюючи цю вікову межу. Вважаємо, що, розглядаючи проблему формування мережевої культури підлітка, необхідно звертати увагу на те, що цей вік значущий – не тільки біологічно, але й соціально; що саме в цей період життя відбувається усвідомлення провідних соціальних цінностей, становлення життєвої позиції особистості. Варто взяти до уваги позицію дослідників, котрі підкреслюють, що психологічні й особистісні процеси в цьому віці проходять імпульсивно та часто є гострими або конфліктними (Милковска-Олейничак, 2001; Поташник, 1999).

Підтвердженням зазначеного є роботи Л. Виготського, де учений довів, що перехідний вік включає в себе два паралельних процеси: натуральний (фізіологічний) і соціальний (суспільний). До натуральних ним віднесені процеси біологічного дозрівання організму, включаючи статеву зрілість; соціальні процеси – це навчання, виховання, соціалізація особистості, їхню сукупність Л. Виготський назвав «соціальною ситуацією» (Выготский, 1984). Учений підкреслював особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, яке є типовим для кожного вікового етапу й визначає динаміку психічного розвитку

впродовж відповідного вікового періоду, а також якісно нові психологічні утворення, що з'являються в кінці періоду. Тому акцентуємо: якщо до появи електронних комунікаційних мереж особливості віку дітей від 13-14 до 15-16 років визначалися переважно в біологічному сенсі, то з появою мережевого спілкування його змістовим складником став соціальний статус підлітка, зростає роль «соціальної ситуації» кожного учасника такого спілкування.

Нині значною мірою свої уявлення про соціальні ролі і життєві цінності підлітки отримують саме з соціальних мереж. Діти цього віку живуть у світі різноманітних ролей, пропорованих їм соціальним оточенням – сім'єю, друзями, соціальними інститутами. Існуючи як «віртуальна» реальність, сучасне інтернет-середовище дозволяє підліткові безпечно апробувати ті ролі, виконання яких у реальному житті не є для нього можливим, але в «проживанні» яких він відчуває потребу. У процесі апробації таких ролей підліток аналізує необхідність прийняти або відкинути ті цінності, установки й ідеали, які ця роль передбачає, особливо тому, що така специфіка інтернет-середовища як анонімність створює всі передумови для різнопланового рольового експериментування. За дослідженнями російського педагога-психолога Н. Лук'янової яскраво простежуються підліткові риси саме в тому, як здійснюється самопрезентація підлітків в Інтернеті: вона є більш розкутою, епатажною і менш соціально бажаною порівняно з тим, яким підліток є в реальному житті. Віртуальна самопрезентація, що відрізняється від реального образу, створюється підлітком для того, щоб отримати новий досвід, обумовлена пошуком себе, прагненням випробувати щось раніше не відоме. Зважаючи на специфіку соціальних мереж, підлітки поєднують суперечливі можливості: можливість бути схожим на всіх завдяки формі подачі інформації (однакові для всіх віконця акаунтів «Facebook», «Instagram» та інших соціальних мереж); можливість відрізнятись від інших завдяки вмістові (величезний вибір стилів оформлення, музичного, текстового та відеонаповнення, фотографій, аватарок, розміру й кольору букв, ігор тощо) (Особенности..., 2013).

Психологічно підлітковий вік – це період протиріч; однією з важливих психологічних особливостей цього віку є прагнення дорослості, яке виражається в тому, що рівень претензій

підлітка не відповідає його реальному статусові в суспільстві. Це стає головною проблемою зовнішніх конфліктів дітей із батьками, педагогами, друзями і з самими собою (внутрішньо-особистісних конфліктів). Наявність мережевого спілкування, де можна приховати свій реальний вік і стан справ, дозволяє підліткові анонімно приміряти на себе роль дорослого, різні професії, соціальні статуси тощо, що породжує багато зовнішніх і внутрішніх невідповідностей.

У фундаментальних наукових працях Л. Божович показано, що статева дозрівання, як і інші зміни, пов'язані з розвитком організму, значно впливає на розвиток дитини, але цей вплив існує в рамках ставлення підлітка до оточення, коли він порівнює себе з друзями або дорослими. Крім того, в інформаційному суспільстві, коли йдеться про статус особистості, головними є не її біологічні особливості, а місце в соціумі, володіння (доступ) до обмеженої, непублічної інформації, уміння розпорядитися наявною інформацією віртуально, через інформаційну мережу, приміряти на себе будь-які ролі й від їх імені спланувати свою поведінку. При цьому агресивність, характерна частині підлітків, набуває зазвичай стійкого характеру у процесі стихійно-групового спілкування, але таке спілкування, як і систему відповідних цінностей, прийняту окремою групою й побудовану на ґрунті жорстких асоціальних законів, вважають наслідком не якоїсь генетичної спадковості, вродженої агресивності тощо, а в більшості випадків як дію ситуації заміщення, коли світ дорослих не сприймає окрему дитину чи її здається, що її не сприймають. Тому нерозуміння або ігнорування дорослими справжніх мотивів поведінки підлітка, реагування лише на зовнішні результати його діяльності створюють умови для несприйняття підлітком заходів дорослих, спрямованих на порозуміння (Божович, 1998).

Членство в групі однолітків (товариство, колектив) стає надзвичайно важливим у розвитку статусу школяра в період пізнього дитинства та ранньої юності. У цей період розвитку групи однолітків формуються на основі спільних інтересів, цінностей, схожості у фізіологічному розвитку та навчальних досягненнях. Так, у своїй праці А. Бандура стверджує, що статус учнів при переході з молодших класів у середню школу вимагає від них переглянути їхні стосунки з однокласниками з точки

зору домінування, і тоді агресія (булінг) вважається продуманою стратегією, яка використовується для забезпечення домінування (самоствердження) в заново створених групах однолітків (Bandura, 1985). Серед факторів формування спільнот (груп) однолітків дослідник виділяє такий феномен як «приязнь»; він розкриває мотиви виникнення дитячої дружби і пояснює те, що підлітків, які все менше контактують із батьками, більше приваблюють індивіди-однолітки, котрі володіють рисами, які «уособлюють» незалежність (правопорушення, агресія, непослух, самостійність у виборі власної майбутньої трудової траєкторії, доступ до непублічної інформації тощо) і менше приваблюють індивіди, які володіють рисами, притаманними дитинству (поступливість, послух) (Бандура, 1999). Експериментальне підтвердження складної взаємозалежності між потребою в домінуванні, змінами в соціальному оточенні та структурі групи однолітків і бажанням взаємодіяти з особами протилежної статі в статусі лідера знаходимо в роботі З. Скорні (Skorny, 1998).

Усвідомлення групової належності підлітка, його солідарності з однолітками не тільки полегшує його автономізацію від дорослих, але й дає надзвичайно важливе почуття емоційного благополуччя, стабільності. Головною для самоповаги підлітка стає необхідність заслужити повагу серед рівних собі (Skorny, 1998). Спілкування, таким чином, будується на протиріччі двох потреб: індивідуального відособлення від дорослих і належності до певної групи друзів. Аналіз наукових джерел та власних педагогічних спостережень показав, що потреба в спілкуванні підлітків, включених у групу, перетворюється у багатьох із них у необхідність: діти не можуть навіть незначний проміжок часу прожити без своєї спільноти.

Науковці неодноразово підкреслюють: мотиви соціальної поведінки є індивідуальними для кожного підлітка. До найбільш характерних із них відносять: самоповагу, визнання своєї значущості й цінності; відчуття емоційного єднання з групою; можливість отримати потрібну інформацію і комунікативні навички; потребу в керівництві своїми однолітками. Причому переважно ці мотиви не завжди усвідомлюються дітьми й часто переплітаються. Типовою ознакою підліткових груп є їхня надзвичайно висока конформність. Агресивно відстоюючи свою незалежність від старших, підлітки часто абсолютно некритично

ставляться до думки своєї групи і її лідерів. Психологи переконують, що слабке *Я* потребує сильного *Ми*, яке, своєю чергою, підтримують *Вони*. Бажання бути «як усі» (зазвичай, «свої») поширюється й на одяг, і на стиль поведінки, і на систему цінностей. Цієї однаковості чітко дотримуються в групі, і той, хто хоче щось змінити, попадає в категорію підлітків, стосовно яких підбурюються агресивні дії, при цьому самі групи зазвичай не є монолітними щодо агресивної поведінки (Бандура, 1999; Кон, 1967; Милковска-Олейничак, 2001).

Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних й інших соціально-психологічних чинників спотворює весь спосіб життя підлітків. Характерним для них стає порушення емоційних відносин із оточуючими людьми, вони попадають під сильний вплив підліткової групи, що нерідко формує асоціальну шкалу життєвих цінностей. Сам спосіб життя, середовище, стиль та коло спілкування сприяють розвитку й закріпленню девіантної поведінки. Таким чином, негативний мікроклімат, що має місце, в багатьох сім'ях обумовлює виникнення відчуженості, грубості, неприязні певної частини підлітків, прагнення робити все на зло, всупереч волі тих, що оточують, що створює об'єктивні передумови для появи демонстративної непокори, агресивності та руйнівних дій. Інтенсивний розвиток самосвідомості і самокритичності призводить до того, що дитина в підлітковому віці виявляє суперечності не тільки в навколишньому світі, але й уявлення про себе.

Підлітковий віковий період характеризується також складними естетичними почуттями, формуванням естетичних ставлень до дійсності. При значній схильності до романтизму в підлітків більш реалістичною і критичною стає уява. Їм притаманні підвищений інтерес до своєї особи, потреба в усвідомленні й оцінці своїх особистих якостей. Аналізуючи й оцінюючи свою поведінку, підліток постійно порівнює себе з поведінкою оточуючих людей, у першу чергу своїх ровесників. Водночас підлітковий вік характеризується певною імпульсивністю, часто підлітки спочатку щось роблять, а потім думають, хоча при цьому вже усвідомлюють, що треба було зробити по-іншому.

Отже, вчені виділяють низку положень, які вирізняють основні ознаки підліткового періоду:

– становище підлітків, їхні життєві цінності й орієнтації в більшості випадків пов'язані з загальним розвитком суспільства, сучасним технокультурним процесом і тими цінностями, які характерні для нього,

– підліток має необхідність перебувати в групі друзів, вважатися її членом, жити за її правилами і принципами; самі ж групи, досить замкнуті, складно приймають до себе нових членів, у них зберігається строга ієрархія і структура, забороненою є індивідуальність членів, яка не відповідає груповим інтересам; поряд із тим група є гарантом соціального захисту її членів, включає підлітка в систему соціальних відносин, допомагає досягнути нові соціальні ролі, які часто носять асоціальний характер; підлітки в групі переважно вступають стихійно, на основі особистих симпатій і мрій,

– підліток намагається бути дорослим, незалежним, але попри реальні можливості впливу на оточення залишається дитиною; при цьому зростає недовіра до старших, які є в його оточенні,

– для підлітка характерне намагання відстоювати своє право на індивідуальність, унікальність, у той же час він намагається бути «як усі» і «ні на кого не схожим» (Божович, 1998; Особенности..., 2013; Skornu, 1998).

Усі названі чинники дають змогу розглядати підлітків як соціально-вікову групу, що швидко піддається впливу, проявляє агресію поряд із тривожністю та часто здатна до насильницької поведінки. Підліткова агресія характеризується імпульсивністю та неадекватністю агресивних реакцій; як навмисна дія, вона спрямована на заподіяння шкоди.

Агресивна поведінка підлітків обумовлена сукупністю індивідуальних і соціально-психологічних факторів, серед яких домінуючими є індивідуальний досвід переживання або спостереження факту насильства, низький соціально-економічний статус сім'ї та негативні стратегії сімейного виховання (Вакуліч, 2006). Особистісні характеристики також відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки. До них відносимо підвищений рівень психопатизації, нестійкість емоційного стану, що виявляється в підвищеній збудженості, дратівливості, а також схильність до депресії, яка призводить до підвищення рівня тривожності, скутості, невпевненості в собі.

Дослідження причин і характеристик агресивної поведінки підлітків у мережевому спілкуванні зумовлює вивчення зразків класифікацій підлітків, їх умовної типології за різними ознаками. Так, Л. Божович (1998), проводячи класифікацію складних підлітків, в основу типології покладає мотивацію їхньої поведінки, що дозволило вченій виділити: а) підлітків, які активно намагаються задовольнити свої елементарні потреби; б) слабовольних дітей, які піддаються впливу друзів; в) діючих під впливом істерії. Л. Семенюк (1991) пропонує поділяти підлітків на основі певного типу поведінки з урахуванням їхніх особистісних потреб; серед виділених чотирьох груп нас особливо цікавлять дві. Першу групу підлітків характеризує конфлікт між деформованими й позитивними потребами, цінностями, відношеннями, поглядами; у них переважає односторонність інтересів, пристосованість; ці діти не намагаються досягнути успіху, апатичні, в їхній поведінці спостережено вербальну агресивність. Другу групу підлітків вирізняє відсутність певних інтересів, недеформовані потреби, обмежене коло спілкування; діти мають слабку волю, залежні від більш сильних товаришів; для них характерні типова боягузливість і мстивість; у поведінці таких підлітків переважає вербальна агресивність і негативізм.

Запропоновані орієнтовні класифікації агресивної поведінки підлітків дозволяють нам дослідити причини подібної поведінки дітей цієї вікової категорії в інформаційних мережах та розробити психологічні заходи впливу, корекції і попередження кібербулінгу в мережевому спілкуванні підлітків. Аналіз психолого-педагогічної літератури також уможливило визначити характерні риси підліткового віку, які можуть створювати найбільш проблемну ситуацію щодо кібербулінгу. Це, в першу чергу, прагнення підлітка до самостійності, звільнення від опіки дорослих, відносини з дорослими аж до агресії як форми самоствердження; агресія як прояв групової солідарності підлітків; проблеми підліткових субкультур; копіювання агресії дорослих (агресивний як дорослий); відмова від звичних норм поведінки; агресія як реакція протесту на складні взаємовідносини з однолітками, недостатня сформованість життєвих орієнтирів. Тому розуміння специфічних ознак поведінки підлітків нерозривно пов'язане зі специфікою розвитку дитини в цьому віці й особливостями умов

формування кожної особистості окремо (Про віртуальну освіту...,2001; Семенюк, 1991).

Нині часто буває важко собі уявити, наскільки шкільні проблеми спілкування в епоху інформаційних технологій стали складнішими і небезпечнішими. Раніше діти, йдучи зі школи, йшли й від проблем – від сварок, які назавтра вже втрачали гостроту, від неприємних людей, від інтриг і насильства – в свій позитивний домашній або дворовий світ. Сьогодні, йдучи зі школи, діти продовжують переживати свої шкільні конфлікти, образи й інтрижки в соціальних мережах. Для них це так само реально, як відповідь біля дошки. Але там, у віртуальному світі, подібне обростає додатковою жорстокістю, діти продовжують шкільне спілкування і не можуть із нього вирватися тому, що це теж один із законів соціальної мережі. Більше того, усі їхні підліткові травми, образи, страхи, емоції міцно входять у спілкування, коли до слабких місць дитини отримує доступ кожен бажаний, у будь-який момент він може завдати удару по вже, здавалося б, загоєній рані, використати стару травму або напівзабуту неприємну таємницю (Про віртуальну освіту...,2001).

Віртуальна агресія виникає на тлі певного психічного стану, в якому можна виділити три компоненти агресивності: 1) пізнавальний – допомагає зорієнтуватися в ситуації, виділити об'єкт й обрати засоби нападу; 2) емоційний – характеризується наявністю гніву, який доволі часто, але не завжди, супроводжує агресію й іноді набуває форми афекту люті. Серед інших емоційних складників агресивності доцільно назвати недобррозичливість, злість, мстивість, а в окремих випадках – силу й упевненість; 3) вольовий – як спроможність особистості здійснювати самоконтроль власних агресивних станів та агресивних дій.

Аналіз праць Г. Грачова, Л. Найдьонової, Л. Пережогина, Л. Чуприни, М. Robin, Р. Susan, W. Patricia засвідчив, що можливість людей ховатися за псевдо-іменами в Інтернеті, коли вони вчиняють агресію стосовно інших членів електронної мережі, сприяла виникненню такого явища, як кібербулінг. Проведене вивчення літературних джерел показало, що серед науковців існує значна кількість трактувань «кібербулінгу», які визначаються такими факторами, як мета, методологія, методики вивчення явища, особисті психологічні відчуття

учасників кібербулінгу. Незалежно від конкретного значення терміну, який використовують для пояснення його сутності, кібербулінг у широкому сенсі відноситься до агресії шляхом залякування, маніпулювання інформацією з використанням комунікаційних можливостей електронної мережі Інтернет або обміну миттєвими повідомленнями через мобільні телефони.

Віртуальну агресію в мережах за засобами поділяють на пряму (відкриту) і приховану (латентну). Відкриту агресію західні дослідники ще називають кібербулінгом, характеризуючи її як відкритий напад із метою завдання психологічної шкоди, агресивну поведінку у широкому діапазоні – від грубих жартів до віртуального терору, який може призвести навіть до суїциду жертви. Значущим фактом, який нам довелося констатувати в результаті вивчення різноманітних інформаційних джерел, є численні спроби «стихійного» аналізу питання самими учасниками віртуального спілкування, що набувають форм текстів у блогах, повідомлень на форумах, записів у спільнотах. Серед таких феноменів вирізняємо вербальну кіберагресію як дію, спрямовану на завдання різних видів психологічного дискомфорту учасникам Інтернет-спілкування за допомогою розміщення відповідних текстових Інтернет-повідомлень (у широкому розумінні, включно із записами у блогах) чи образів.

Прихована (латентна) агресія виявляється у дещо інших формах: така агресія ніколи не позиціонує себе як власне агресія, маскуючись під дискусію, обмін думками та інші нормативні форми спілкування. Її основними зняряддями стають іронія, сарказм, замасковані образи, провокаційні висловлювання тощо. Якщо пряму агресію можна порівняти з ударом по голові, то прихована – це укол у больову точку. На перший погляд такі уколи менш небезпечні, але тривалий вплив прихованої агресії завдає значно більшої психологічної шкоди. Прихована агресія стає добрим підґрунтям для виникнення багатьох страхів: страху залежності від стосунків, страху бути відкинутим, інтимофобії (побоювання емоційної близькості), страху зіткнутися зі своїми й чужими емоціями. Це породжує захисну реакцію: емоційне дистанціювання, уникнення близькості в реальних відносинах. Коли підліткові страшно, він плаче, кричить, втікає, ховається (Дзюба, 2015).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі аналізу комплексу літературних джерел нами визначено специфіку підліткового віку в контексті мережевого спілкування у таких аспектах: тісний зв'язок життєвих цінностей і орієнтацій дітей цього віку з загальним розвитком суспільства та сучасним технокультурним процесом; намагання підлітків перебувати в групі друзів, жити за її поняттями і принципами (хоча групи в соціальних мережах бувають різними); прагнення дорослості й незалежності, зростання при цьому недовіри до старших, намагання одночасно бути «як усі» і «ні на кого не схожим». Досліджено психологічні особливості кібербулінгу (агресивних проявів приниження і переслідування у мережевому спілкуванні) як явища деструктивності, яке, на противагу інформаційній культурі і позитивним аспектам мережевого спілкування, істотно негативно впливає на психологічний комфорт дітей у різних життєвих ситуаціях. Провівши опитування підлітків за методикою психолога В. Вздутьської, ми встановили, що 92 % опитуваних користуються інтернетом, а, отже, є потенційними сторонами кібербулінгу (жертвами або агресорами), 40 % дітей були свідками кібербулінгу, поведінка 30 %, як вони самі вважають, могла призвести до цього явища.

На жаль, детальних систематичних досліджень, які дали б змогу кількісно оцінити масштаби явища і потенційну небезпеку кібербулінгу в Україні досі немає. Проте точно відомо, що різноманіття небезпек в Інтернеті набирає обертів, тому батьки, працівники шкіл, інші дорослі в громаді можуть допомогти дітям запобігати знуцанням, обговорюючи це, створюючи безпечне шкільне середовище та в перспективі – загальнонаціональну стратегію попередження кіберзалякування.

Список використаних джерел:

- Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М. : Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.
- Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1998. – 175 с.
- Вакуліч Т. М. Провідні патерни адиктивної поведінки підлітків з Інтернет-залежністю //Актуальні проблеми психології. Том. I. : Соціальна психологія. Організаційна психологія. Економічна

- психологія: Зб-к наук. праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д., Карамушки Л. М. – Київ: Міленіум, 2006. – Част. 18. – С. 100–105.
- Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6-ти томах / Выготский Л. С. – М., 1984. – Т. 4.
- Дзюба Т. М. Віртуальна агресія підлітків: причини і наслідки / Психологічна профілактика насилля і ворожості в суспільному та приватному житті: тези доповідей учасників Круглого столу (Івано-Франківськ, 5 травня 2015 року) / [редактор упорядник З. С. Карпенко]. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. – С.20–24.
- Клейберг Ю. А. Социальные нормы и отклонения / Клейберг Ю. А. [2-е изд. доп.]. – М. : Вир-га-Пресс, 1997. – 178 с.
- Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1967. – 383 с.
- Милковска-Олейничак Г. Социально-педагогические факторы агрессивного поведения учащихся современных образовательных учреждений на примере средних школ Польши : дисс. ... д-ра пед. наук / Г. Милковска-Олейничак. – Санкт-Петербург, 2001. – 465 с.
- Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л. А. Найдьонова // Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. – 34 с.
- Особенности общения подростков в социальных сетях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nsportal.ru/ap/ap/drugoe/2013/04/25/osobennosti-obshcheniya-podrotskov-vsotsialnykh-setyakh>
- Поташник М. Как различать результаты образования / М. Поташник, А. Моисеев // Народное образование. – № 9. – 1999. – С. 137.
- Про віртуальну освіту і соціалізацію в мережі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/5-pro-virtualnu-osvitu-i-socializaciu-v-mereji>
- Семенюк Л. М. Психологическая сущность агрессивности и ее проявление у детей подросткового возраста: Метод. рекомендации в помощь педагогам-практикам / Семенюк Л. М. – М., 1991. – 58 с.
- Bandura A. Influence of models's reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses Journal of Personality & Social Psychology / Bandura A. – 1985. – № 1.
- Skorny Z. Psychologiczna analiza agresywnego zachowania sie II Warszawa // Skorny Z. – 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/98566/psychologiczna-analiza-agresywnego-zachowania-sie>

References

- Bandura A. Podrozkovaia ahressyia. Yzuchenye vlyianyia vospytanyia y semejnykh otnoshenyi [Teenage aggression. Studying the influence of upbringing and family relationships] / A. Bandura, R. Uolters; per. s anhl. Yu. Briantsevoi y B. Krasovskoho. – M. : Aprel-Press; ЭКСМО-Press, 1999. – 512 s.
- Bozhovych L. Y. Lychnost y ee formyrovanye v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood] / L. Y. Bozhovych. – M. : Prosveshchenye, 1998. – 175 s.
- Vakulich T. M. Providni pateny adyktivnoi povedinky pidlitkiv z Internet-zalezhnosti [Leading patterns of addictive behavior of adolescents with Internet addiction] // Aktualni problemy psykholohii. Tom. I.: Sotsialna psykholohiia. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia: Zb-k nauk. prats instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. Maksymenka S. D., Karamushky L. M. – Kyiv: Milenium, 2006. – Chast. 18. – S. 100–105.
- Vyhotskyi L. S. Sobrane sochynenyi v 6-ty tomakh [Collected works in 6 volumes] / Vyhotskyi L. S. – M., 1984. – T. 4.
- Dziuba T. M. Virtualna ahresiia pidlitkiv: prychny i naslidky [Virtual aggression for teens: causes and consequences] / Psykholohichna profilaktyka nasyllia i vorozhosti v suspilnomu ta pryvatnomu zhytti: tezy dopovidei uchasnykiv Kruhloho stolu (Ivano-Frankivsk, 5 travnia 2015 roku) / [redaktor uporiadnyk Z. S. Karpenko]. – Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte, 2015. – S.20–24.
- Kleiberh Yu. A. Sotsyalnye normy y otklonyeniia [Social norms and deviations] / Kleiberh Yu. A. [2-e yzd. dop.]. – M. : Vyr-ha-Press, 1997. – 178 s.
- Kon Y. S. Sotsyolohiia lychnosti [Sociology of personality] / Y. S. Kon. – M. : Polytyzdat, 1967. – 383 s.
- Mylkovska-Oleinychak H. Sotsyalno-pedahohycheskye faktory ahressyvnogo povedeniia uchashchykhsia sovremennykh obrazovatelnykh uchrezhdenyi na primere srednykh shkol Polshy [Socio-pedagogical factors of aggressive behavior of students of modern educational institutions on the example of secondary schools of Poland] : dyss. ... d-ra ped. nauk / H. Mylkovska-Oleinychak. – Sankt-Peterburh, 2001. – 465 s.
- Naidonova L. A. Kiber-bulinh abo ahresiia v interneti: sposoby rozpoznavannia i zakhyst dytyny [Cyber-bullying or aggression on the Internet: ways to recognize and protect the child] / L. A. Naidonova // Metodychni rekomendatsii / Seriia: Na dopomohu vchyteliu. Vyp. 4. – K., 2011. – 34 s.
- 1 Osobennosti obshcheniia podrozkov v sotsyalnykh setiakh [Электронныi resurs] [Features of communication of adolescents in social networks]. – Rezhym dostupa:

- <http://nsportal.ru/ap/ap/drugoe/2013/04/25/osobennosti-obshcheniya-podrozkov-vsotsialnykh-setyakh>
- Potashnyk M. Kak razlychat rezultaty obrazovaniya [How to distinguish the results of education] / M. Potashnyk, A. Moiseev // Narodnoe obrazovaniye. – № 9. – 1999. – S. 137.
- Pro virtualnu osvitu i sotsializatsiiu v merezhi [Elektronnyi resurs] [About virtual education and socialization in the network]. – Rezhym dostupu: <http://ua.racurs.ua/5-pro-virtualnu-osvitu-i-socializaciu-v-mereji>
- Semeniuk L. M. Psykholohycheskaia sushchnost ahressyvnosty y ee proiavlennye u detei podrostkovoho vozrasta [The psychological essence of aggression and its manifestation in children of adolescence]: Metod. rekomendatsyy v pomoshch pedahoham-praktykam / Semeniuk L. M. – M., 1991. – 58 s.
- Bandura A. Influence of modelss reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses Journal of Personality & Social Psychology / Bandura A. – 1985. – № 1.
- Skorny Z. Psychologiczna analiza agresywnego zachowania sie II Warszawa // Skorny Z. – 1998 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lubimyczytac.pl/ksiazka/98566/psychologiczna-analiza-agresywnego-zachowania-sie>

Z. Khomenko

AGGRESSIVE BEHAVIOR OF CHILDREN AS THE PRECEDENCE OF TEENS CYBERBULLING IN THE NETWORK

In the article in the context of psychological analysis of the problem of eyymi aggressive behavior in social networks the peculiarities of adolescence are revealed. The reasons of aggressive behavior of adolescents and its influence on communication in social networks are considered. The content of the concept of "cyberbullying" as the newest form of aggression, which involves violent acts aimed at persecuting, harming, humiliating a person using information and communication means of mobile phones, e-mail, social networks, etc. is specified. The position of native and foreign psychologists about the essence of cyberbullying is systematized.

The entity of individual and socio-psychological factors of teens' aggression in the network are revealed.

Key words: *network communication, teenagers, aggression, cyberragression, latent aggression, cyberbullying.*

Надійшла до редакції 17.05.2018 р.